

Blinde oogmeesters?

Reimond Speleers 1876-1951

LODE WILS

De lezers van *Wetenschappelijke tijdingen* herinneren zich de bronnenuitgave door Joris Dedeurwaerder in het nummer van juni 2002, onder de titel *Een grote ontgoocheling. Reimond Speleers stapte in het 'tweede activisme'*. Het ging om een brief van de gewezen activist Speleers aan zijn medestander Karel Heynderickx op 5 juni 1940. Zij hadden, al voordat het Belgische leger zich had overgegeven op 28 mei, het initiatief genomen tot een nieuwe collaboratie. Hun oproep voor de aanhechting van Vlaanderen en Frans-Vlaanderen bij Nederland in het 'geordende Europa' dat Duitsland aan het scheppen was, zou in Nederland door bijna 170 aanhangers worden ondertekend. Maar hun eerste contact met de *Beaufragter für Volkstumsfragen* Robert Oszwald was "een grote ontgoocheling" geworden. Er was hun niets méér toegezegd dan "slechts het adviseurschap voor de benoemingen op bestuurlijke en culturele posten" in België. Zelfs geen bestuurlijke scheiding zoals in 1917. En dat hoewel zij Duitsland hadden aanvaard als "de leidster van het Germanendom in zijn geheel" en daarbij niet waren teruggeschrikt voor het leidersbeginsel, noch voor het autoritarisme, "noch voor het ons, ten slotte, als katholieken, grotendeels wezensvreemde nationaal-socialisme". Maar zijn grote ontgoocheling belette niet dat Speleers zijn nieuwe collaboratie voortvarend zou doorzetten. Dat bleek uit dezelfde brief.

Die collaboratie liep nog tragischer af dan de eerste: voor Speleers zelf, voor zijn medestanders, en voor de Vlaamse beweging die ze hadden willen dienen. Hoe is het allemaal zover kunnen komen?

In een lijvig boek biedt Dedeurwaerder ons veel meer dan een biografie van Speleers, want die heeft hij ingebed in het verhaal van een belangrijk deel van de Vlaamse beweging in de eerste helft van de vorige eeuw.¹ Zijn studie steunt op een bijzonder rijke bronnenverzameling. Speleers bewaarde zorgvuldig alle documentatie, en vernietigde niets bij het einde van de bezetting. Daarnaast heeft de auteur een heel uitgebreide literatuur geraadpleegd en opzoekingen verricht in vele periodieken en tal van archieven. Het meest vruchtbaar waren die van Karel Heynderickx in het ADVN, die van de Universiteit Gent en die van het auditoraat-generaal in Brussel. De sympathie van de auteur voor het Vlaams-nationalisme stond geen afstandelijke of zelfs kritische behandeling van zijn onderwerp in de weg.

1. J. DEDEURWAERDER, *Professor Speleers. Een biografie*, Antwerpen-Gent, Perspectief Uitgaven en Academia Press, 2002, XII + 900 pp., € 38, ISBN 90 382 0243 1.

Reimond Speleers werd geboren in 1876 in Waasmunster, als zoon van een postmeester, in een heel kerks gezin. Zijn enige broer werd priester-scheutist, één van zijn twee zussen werd kloosterzuster-onderwijzeres. Ook Reimond werd naar het kleinseminarie van Sint-Niklaas gestuurd, “*het ideale college*” volgens het flamingantische scholierentijdschrift *De Student*.

Ten tijde van de grondwetsherziening voor de uitbreiding van het stemrecht, in 1890-1894, werden de seminaristen daar in de flamingantische antisocialistische actie gestuurd. In februari 1893 – Reimond zat toen in de poësis, de voorlaatste humanioraklas, samen met Karel Heynderickx en Karel Borms – richtten ze een ‘Waasse Studentengilde’ op. In augustus daaropvolgend namen ze deel aan het eerste, meerdaagse congres van de Katholieke Vlaamse Landsbond in Brugge. Dat verliep in het strijdvaardige optimisme dat de uitvaardiging van het meervoudig algemeen mannenstemrecht had gewekt bij de katholieke flaminganten, die nu de kans zagen om de macht te grijpen in de partij en dus in het land. De Waasse scholieren werden op het congres bijzonder verwelkomd en brachten er verslag uit over hun Vlaamsgezinde werking in het kleinseminarie.²

Deze vriendenkring van studiegenoten uit Sint-Niklaas, met ook jongeren als August Borms en Hildwart Van der Spurt, zou decennia lang standhouden en een duidelijk spoor trekken in de Vlaamse beweging: aan de universiteit in Leuven, vanaf 1902 als oprichters en bezielers van de Oud-Hoogstudentenbond van Oost-Vlaanderen, als activisten in de Eerste Wereldoorlog en als nationalistes tot in de Tweede. Het doet denken aan de vriendenkring uit het Antwerpse atheneum, met onder meer de klasgenoten Leo Picard, Herman Vos, Eugène de Bock en Maarten Rudelsheim.

Van 1894 tot 1900 studeerde Speleers geneeskunde in Leuven. Hij was er bijzonder actief in de Vlaamse studentenbeweging, teveel om hier op te sommen, al mag niet onvermeld blijven dat hij vijf jaar lang het bijzonder tijdrovende secretariaat van Met Tijd en Vlijt op zich nam. Na nog een jaar als doctor-assistent in Leuven en een jaar specialisatie in Berlijn, vestigde hij zich als oogarts eerst in Sint-Niklaas, in 1906 in Gent.

Dr. Speleers liet het niet bij zijn deelname aan de Vlaamse Natuur- en Geneeskundige Congressen en bij Nederlandstalige wetenschappelijke publicaties. Hij werd een vooraanstaande figuur in het Gentse en het Oost-Vlaamse flamingantisme. Hij was niet alleen een onvermoeibaar spreker op congressen en op meetings voor de wettelijke vernederlandsing van het middelbaar onderwijs en van de Gentse Rijksuniversiteit. Als lid van de tweede Hogeschoolcommissie speelde hij een belangrijke rol in het bereiken van een consensus over die univer-

2. Dedeurwaerder heeft het vier- of vijfmaal over contestatie en conflicten in het kleinseminarie, hoewel hij er geen spoor van schijnt gevonden te hebben. Integendeel, “*Reimond zou levenslang met waardering en dankbaarheid op zijn humaniorajaren terugblikken*”.

siteit, zoals Dedeurwaerder als eerste aantoonde. Als voorzitter van de werkzame Gentse ‘tak’ van het Algemeen Nederlands Verbond en ondervoorzitter van het combattieve Oud-Hoogstudentenverbond van Oost-Vlaanderen was hij een man van aanzien en gezag. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1911 stond hij op de katholieke lijst in Gent, die echter wegens het meerderheidsstelsel geen enkele verkozenen haalde tegenover het liberaal-socialistische kartel.

De vijf provinciale Oud-Hoogstudentenbonden waren bezig aan een stelselmatige verovering van de macht in de katholieke regeringspartij, volgens het plan dat Frans Van Cauwelaert in 1905 had ontwikkeld op het eerste Vlaams katholiek congres.³ Ze hadden zich verenigd in een Landsbond en hadden een Katholiek Vlaams Secretariaat gesticht. Dan volgde de vorming van arrondissementsbonden die de kandidaatstelling bij verkiezingen en de houding van de verkozenen zouden bewaken; in 1914 waren er al negen en werd er ook een Katholieke Vlaamse Kiesvereniging voor Gent-Eeklo opgericht. Geen enkele van de volksvertegenwoordigers van Gent-Eeklo had de Katholieke Vlaamse Kamergroep, die in 1912 was opgericht, tot het einde gevolgd in haar eisen aan de katholieke regering, inzake Vlaamse legerafdelingen en de vernederlandsing van het lager onderwijs in Brussel. Bij de parlamentsverkiezingen van 24 mei 1914 stelde de nieuwe Kiesvereniging een onvolledige flamingantische lijst op tegen de aftredende katholieke volksvertegenwoordigers. Hoewel Speleers het optreden van Alfons Sevens met een aparte flamingantische lijst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1911 “*een ware ramp voor het flamingantisme te Gent*” had genoemd, steunde hij nu de dissidente lijst waarop Sevens opnieuw opkwam, samen met August Doussy en drie anderen. Het dagblad van de christelijke arbeidersbeweging, *Het Volk*, hekelde die “*blinde oogmeesters*”. De atheneumleraar Jef Goossenaerts schreef propaganda-artikels en hield opgetogen de nationale voorman Van Cauwelaert op de hoogte van de strijd, die ook na de verkiezingen zou worden voortgezet. Hun lijst kreeg 4.119 stemmen.

Tijdens deze campagne, op 2 mei 1914, richtten die flaminganten een naamloze vennootschap op voor de uitgave van het dagblad *De Standaard*, een volgend steunpunt voor hun machtsverwerving. Speleers vertegenwoordigde Oost-Vlaanderen in de raad van beheer, die werd voorgezeten door volksvertegenwoordiger Van Cauwelaert, terwijl diens collega en boezemvriend Alfons Van de Perre afgevaardigd beheerder werd.

Enkele maanden later kwamen de oorlog en de Duitse *Flamenpolitik*. Die hield in dat al voordat de Vlaamse provincies bezet werden, de Duitse diensten het bevel kregen om het Nederlands ostentatief te bevoordelen, met het oog op de *Angliederung* van de Lage Landen aan het Rijk. In december 1914 gaf Berlijn het

3. Joris Dedeurwaerder heeft geen gebruik meer kunnen maken van mijn boek *Frans van Cauwelaert en de barst in België 1910-1919*, Antwerpen, Houtekiet, 2001.

bevel om die propaganda te intensifiëren, met onder meer de vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit. Op 10 en opnieuw op 11 januari daaropvolgend noteerde de bibliothecaris Willem De Vreese in zijn dagboek dat hij door de Duitse officier H.F. Wirth, de man die in Gent het activisme tot ontwikkeling moest brengen, werd lastig gevallen met de boodschap dat de rijkskanselier de universiteit wilde vernederlandsen, maar graag getuigenissen zou krijgen dat dit door het Vlaamse volk gewenst werd. *“In de grond een niet zeer aangenaam gesprek”*, besloot De Vreese de tweede maal.

De afloop is bekend: een belangrijke minderheid van de vooraanstaande flaminganten zou zich mettertijd, na anderhalf jaar Duits aandringen, bereid verklaren om het universiteitsgeschenk te aanvaarden. Dat was het begin van een scheuring in de Vlaamse beweging, die liep dwars door het Oud-Hoogstudentenverbond, door de groep militanten die in de Gentse verkiezingen was opgetreden in 1914, door de raad van beheer van *De Standaard*. Omdat uit de groep die de universiteit aanvaardde daarna de activisten gerecruteerd werden die onder de bezetting een administratieve scheiding hielpen doorvoeren, en ten slotte een aantal die de vernietiging van België proclameerden, kon de scheuring niet meer ongedaan gemaakt worden. De Oud-Hoogstudentenbonden gingen eraan ten onder en de kloof bestaat tot op de huidige dag.

Samen met de andere voorzitters van flamingantische verenigingen in Gent distantieerde Speleers zich in februari 1915 publiek van degenen die ingingen op de Duitse aanbiedingen. Nog einde april werkte hij mee om hen tot ontslag uit het plaatselijk Algemeen Nederlands Verbond te dwingen. Maar toen nam hij zelf al een weifelende houding aan. Zijn bewondering en dankbaarheid voor de Duitse wetenschap, en zijn onzekerheid over de afloop van de oorlog gaf hij zelf op als verklaringen voor zijn twijfels. In augustus 1915 werd hij door de liberale hoogleraar Paul Fredericq bij de Duitsgezinden gerekend (dat etiket plakte Fredericq graag op klerikalen). Wat vermoedelijk Speleers en enkele medestanders uit het bestuur van de Oud-Hoogstudentenbond van Oost-Vlaanderen over de streep betrokken heeft, was een onderlinge solidariteit waarop de bezetter chantage kon uitoefenen.

Op 24 november 1915 rolden de Duitsers een patriottische spionage-groep op, door zeventien aanhoudingen. Daaronder twee leden van de Oud-Hoogstudentenbond: Jef Goossenaerts en ingenieur Jozef Vermeulen, de schoonbroer van het bestuurslid Lodewijk Dosfel. Spionage betekende de kogel, voor degenen die zich van die verdenking niet zouden kunnen vrijpleiten. De ondervoorzitter Speleers en de secretaris Hildwart Van der Spurt gingen onmiddellijk, nog voor het proces, voor hun twee medestanders pleiten bij de Duitse gouverneur Eckert. Die antwoordde met de vraag dat ze zouden meewerken aan de vernederlandsing van de universiteit. In 1930 zou Speleers in een propagandaschrift het verhaal doen: ze beloofden hun medewerking, op voorwaarde dat de meerderheid van hun

strijdgenoten, in een vrije, onbelemmerde en onbeïnvloede bespreking, tot de aanvaarding van het Duitse universiteitsgeschenk zou besluiten. Het bestuur van Oost-Vlaanderen zou op één man na, kandidaat-notaris Clemens Heirman die later eveneens een Duitse veroordeling opliep, positief beslist hebben.

We moeten een groot vraagteken plaatsen achter die vrije, onbeïnvloede bespreking. Het leven van Goossenaerts en Vermeulen hing er toch van af. Lodewijk Dosfel had, na de vernieling van zijn huis bij de verwoesting van Dendermonde, samen met zijn moeder en zijn twee ongetrouwde zusters vanaf september 1914 tot 1 mei 1915 gastvrijheid genoten in het huis van zijn zus Helena en haar man Jozef Vermeulen. Was hij nu vrij en onbeïnvloed om tegen een aanvaarding van het Duitse voorstel te spreken op een bestuursvergadering? Op 21 februari 1916 noteerde Paul Fredericq in zijn dagboek: *“De Bruycker en dr. Speleers zouden aangenomen hebben als Vlaamse hoogleraars! Ik kan 't niet geloven.”*

Op 14 april 1916 viel het vonnis van de krijgsraad. Tegen Goossenaerts en Vermeulen werden de zwaarste beschuldigingen niet gehandhaafd, wel tegen een aantal van hun medestanders die werden gefusilleerd; zij werden slechts tot tien jaar tuchthuis veroordeeld. De flaminganten, waaronder het hoofdbestuur van het Davidsfonds, zetten hun demarches voort om begenadiging te verkrijgen. Maar van Duitse kant werd ook de chantage met het lot van die twee veroordeelden voortgezet, onder meer om Dosfel en zelfs diens vriend Jules Persyn te overhalen om een leerstoel in Gent te aanvaarden. Op 21 en 22 april nam Speleers voor de eerste maal deel aan besprekingen met de Duitse verantwoordelijke voor de vernederlandsing van de universiteit, Von Dyck. Hij trad op als diens adviseur, samen met Van der Spurt en ingenieur Edmond Fabri, en met de liberale flaminganten Hippoliet Meert en Cesar De Bruyker.

In de latere voorstelling van Speleers zou het bestuur van de Oud-Hoogstudentenbond van Oost-Vlaanderen, in overleg met het bestuur van Antwerpen, een algemene vergadering hebben belegd voor de bereikbare leden van de vijf provinciale bonden, in Brussel op tweede Pinksterdag 12 juni. Daar zouden, op vier tegenstanders na, alle aanwezigen (hoeveel?) hebben ingestemd met de aanvaarding van de vernederlandsing door de bezetter. Uit de correspondentie van Karel Heynderickx weten we dat die, samen met Speleers, Van der Spurt, Fabri en nog vier anderen, maandenlang had gewerkt om zich van een meerderheid in deze vergadering te verzekeren. Het overleg met Antwerpen hield waarschijnlijk alleen in dat de bekende activist August Borms, die als atheneumleraar in Antwerpen bestuurslid van Oost-Vlaanderen was gebleven, ook in die voorbereiding betrokken was.

Dezelfde Oost-Vlaamse groep, waarin Van der Spurt mij de meest actieve leek, bleef maanden lang handtekeningen werven onder haar motie voor de aanvaarding van de vernederlandsing uit Duitse hand, en zich verheugen over bekomen verzachtingen in het lot van haar twee naar Duitsland gedeporteerde vrienden. Uiteindelijk ondertekenden 36 van de meer dan vierhonderd leden der Oud-

Hoogstudentenbonden. Jef Goossenaerts, die bleef hopen dat hij en Vermeulen zouden worden vrijgelaten, zou vanuit zijn Duitse gevangenenkamp ook nog zijn handtekening sturen.⁴ – Ik vind het verwonderlijk en jammer dat Dedeurwaerder, in zijn wijdlopieg en kritisch werk, de Duitse chantage niet heeft gezien.

Binnen het bijna totaal vernieuwde professorenkorps van de rijksuniversiteit werd Speleers decaan van de medische faculteit. Met Dosfel behoorde hij tot de ‘loyale’ minderheid in het korps, die niet zoals de meerderheid aanstuurde op de “*politieke scheiding*” tussen Vlaanderen en Wallonië, duidelijker gezegd: op het verdwijnen van België. Hij beriep zich daar op zijn eed, als officier van de burgerwacht, van trouw aan de koning, aan de grondwet en de wetten van het Belgische volk, “*zodat ik gebonden ben en niet revolutionair kan optreden*”. – Mij lijkt dat ‘legalistisch’ een betere aanduiding zou zijn dan ‘loyaal’. Na zijn deelname aan vergaderingen van de ‘Actieve Groep’ van professoren, zoals die van 24 januari 1917 waarop hij genoemde tussenkomst deed, kon Speleers zichzelf toch onmogelijk wijsmaken dat hij met heel zijn actie loyaal stond tegenover het land, hoogstens dat hij geen wet overtrad. Of we zouden hem ‘omzichtig’ kunnen noemen, in de zin van *Het omzichtige activisme van Adelfons Henderickx in de winter van 1916-1917*, zoals dat door Dirk Luyck werd beschreven in het al geciteerde juninummer 2002 van dit tijdschrift. Speleers wilde zijn positie veilig stellen voor het geval van een geallieerde overwinning. Door de Duitse organisator van de omvorming der universiteit, Von Dyck, was hij getypeerd als “*een intelligente, degelijke, handelend optredende en energiek meewerkende man, die listig als Odysseus, toch ook zijn eigen belang niet uit het oog verliest*”. Hij had bedongen dat de professoren door Duitsland zouden worden doorbetaald indien ze door de Belgische regering werden afgezet, en voor zichzelf alléén dat hij bovendien zou vergoed worden voor het verlies van inkomsten als arts indien hij door zijn Gents ziekenhuis zou worden ontslagen.

Anders dan enkele honderden vooraanstaande activisten, ontvluchtte Speleers het land niet bij het naderen van de bevrijding. Zoals Dosfel en Adelfons Henderickx wilde hij zijn legalistische versie van zijn optreden verantwoorden. Hij kreeg daartoe de kans niet. Na de Duitse aftocht en voordat het wettig gezag hersteld was, werden zijn huis en die van een twintigtal notoire Gentse activisten met hun inboedel vernield. Daaronder ook de huizen van Van der Spurt en de andere activistische schepenen, die onder een Duitse burgemeester de plaats hadden ingenomen van het wettige schepencollege dat ze hadden doen afzetten en gedeeltelijk doen deporteren naar Duitsland.⁵ Speleers vluchtte dan toch met zijn gezin naar Nederland. Hij haalde in Leiden op anderhalf jaar een Nederlands

4. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging – II Geschiedenis van het Davidsfonds 1914 tot 1936*, Leuven, 1985, pp. 38-45.

5. Over de Gentse ‘stadsgreep’: D. VANACKER, *Het Aktivistisch Avontuur*, Gent, 1991, pp. 243-250.

artsdiploma, en bouwde opnieuw een bloeiende praktijk op als oogarts in Eindhoven. Intussen was hij op het grote proces van de Von Bissing-hogeschool bij verstek veroordeeld tot twaalf jaar *“uit hoofde van aanslag tegen de veiligheid van de Staat”*.

In het interbellum trad Speleers actief op onder ‘de ballingen’: in hun verenigingen, als spreker bij de begrafenis van medestanders, met artikels en brochures. Zijn discours was één bevestiging van het eigen gelijk, met de veroordeling van de niet-activistische flaminganten en vooral van Van Cauwelaert. Die hadden de activistische verwezenlijkingen laten vernielen en geen pogingen gedaan om de rijke oogst binnen te halen. Na de genadewet die Van Cauwelaert in 1929 door het parlement kreeg, kon Speleers die boodschap ook mondeling uitdragen in België.

Bij het naderen van de Tweede Wereldoorlog stelde Speleers, zoals de meesten in zijn milieu, zijn hoop op Duitsland en op het VNV. Onmiddellijk na de Duitse inval, in de geciteerde brief die Dedeurwaerder heeft gepubliceerd in juni 2002, stapte hij niet alleen in de collaboratie maar ging verder op zijn legalistische toer: *“In het raam der wettelijkheid kan dit nu reeds: het herstel in hun functie van professor aan de Vlaamse universiteit der professoren die dat wensen: het is een recht dat wij principieel nooit hebben laten varen [...]”* Hij bekam inderdaad van de bezetter zijn benoeming aan de Gentse rijksuniversiteit, met anciënniteit vanaf 1916! In dezelfde geest bekam hij de oprichting van de zogenaamde Bormscommissie, die de activisten schadeloos stelde voor de geleden verliezen en de gederfde winsten sinds november 1918.

Als een soort vertegenwoordiger van het activisme werd Speleers opgenomen in de Raad van Leiding van het collaborerende VNV. Zoals destijds met Dosfel in de Von Bissing-hogeschool, zo vormde hij nu met Frans Daels zoiets als een minimalistische fractie in die raad, als katholieken dan. Maar uiteindelijk ging hij met alles mee, de werving van soldaten voor het Duitse leger inbegrepen, en bewerkte hij Daels om geen ontslag te nemen uit de raad. Als voorzitter van de vereniging van VNV-professoren in Gent, protesteerde hij er zelfs tegen dat de rector weigerde mee te werken aan de verplichte tewerkstelling van de studenten, die door de bezetter werd opgelegd. Nog in 1944 zou hij Jeroom Leuridan bezweren om zich niet langer te verzetten tegen de koers van het VNV. Op 18 juli 1944, anderhalve maand voor de bevrijding, schreef hij dat vader en zoon Daels *“in het belgicistisch vaarwater terechtgekomen”* waren.

Ook nu weer bleef Speleers in het land. Gelukkig voor zijn zaak verscheen hij pas op 28 november 1947 voor de krijgsraad. Die veroordeelde hem tot twintig jaar. Einde mei 1948 mocht de zieke 72-jarige worden overgebracht naar een kliniek in Aalst, bij zijn schoonbroer, waar hij drie jaar later zou overlijden. Dan begon de krant *De Standaard* aan de mythevorming, schrijft Dedeurwaerder, dat Speleers zou veroordeeld zijn omdat hij lid was geweest van een door de Duitsers

benoemde commissie om verslag uit te brengen over de sovjetrussische massamoord op Poolse officieren in Katyn.

De lectuur van dit lijvige, rijk-gedocumenteerde, openhartige werk heeft mij als wetenschapper verheugd, maar mij ook veel pijn gedaan. Hoe was het godsmogelijk dat een man van dat niveau decennialang in zulke verblinding kon leven, en niet alleen over zichzelf maar ook over de Vlaamse beweging zulke rampen kon afroepen? En hij niet alleen.

Voor een antwoord moeten we natuurlijk deze 900 bladzijden lezen, en wat er verder over de geschiedenis van de Vlaamse beweging verschenen is. Maar essentieel was, denk ik, het isolement waarin de activisten verkeerden en later de VNV-ers, zoals Dedeurwaerder herhaaldelijk aanstipt. Hendrik Elias schreef dat *“het activisme uitgespuwd werd door de overgrote meerderheid van de bevolking”*.⁶ Ook in zijn eigen familie stond Speleers geïsoleerd. Zijn zus werd in april 1918 tot zes maanden gevangenis veroordeeld wegens *“anti-Duitse handeling tijdens haar schoolonderricht”*. In de Tweede Wereldoorlog stonden zijn kinderen in Nederland in het verzet. Speleers moet zich (zoals Elias) een uitgespuwde ‘gevoeld’ hebben. Dat gevoel, bovenop de mislukking zelf van hun actie en de tragiek die ze over hun gezin en hun beweging gebracht had, liet hem blijkbaar slechts één mogelijkheid van zelfbevestiging: te volharden in de totale verblinding en in het cultiveren van het eigen grote gelijk.

6. H.J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, dl. 2, Antwerpen, 1969, p.178.